

“Kürtler ve Kürdistan tarihi zamanları tecrübe ediyor. Osmanlı Kürtlerini üç ulus devletin mensubu kılıp, uzun vadede tarihe gömmeye niyet eden I. Dünya Savaşı sonrası statüko, 2003’te Irak’ta aldığı ilk darbeyi hazmedemeden ikinci bir darbe aldı; üstelik pek de beklenmedik bir yerden, Suriye’den. Irak Kürtlerinin ardından ‘özgürleşme’ sırası Suriye Kürtlerine gelmiş görünüyor.”

Kürt Tarihi’nin ikinci sayısının editöryal yazısı böyle başlıyordu. Geride kalan üç sene Kürtlerin ve Kürdistan’ın tarihin eşliğinden geri dönüşünün sancılı, uzun, iniş çıkışlarla dolu bir süreç olacağını gösterdi. Birkaç aydır da bir iniş zamanındayız. Sadece birkaç ay önce Güney Kürdistan’ın bağımsızlık ihtimaline Rojava kantonlarının yükselişine tanıklık eden Kürdistan şimdi barbarların tasallutu altında. Malum, zamanımızın barbarları önce Şengal’i istila etti, ardından Hewlêr’e, bir zamandır da Kobanê’ye musallat oldu. Şengal, Şengal’in Êzîdî Kürtleri bütün dünyanın gözü önünde barbarlara yem oldu, Kobanê ise bir aydır yine bütün dünyanın gözü önünde ‘kaderine’ direniyor.

Ancak işaretler bu birkaç aylık iniş merhalesinin sonuna yaklaştığımızı gösteriyor. Kobanê şimdilik de olsa barbarların tasallutundan kurtulacak gibi. Bu olduğunda, bu iniş merhalesi geride kaldığında, bu zillet zamanlarının bir daha yaşanmaması için ne yapmak gerektiği üzerine bütün Kürdistanlıların düşünmesi gerekiyor. Bu zillet zamanları sanırım şunu göstermiş oldu: Kürdistanlıların bugünlerde peşinde oldukları ve Kürdistanlıları birbirlerinden uzak tutan ‘uluslararası sistem muhalifi demokratik özerk Kürdistan’ hayaliyle ‘sistem aktörü federal Kürdistan’ hayalini uzlaştırmanın, telif etmenin bir yolunu bulmak lazım.

15. sayı bu zillet zamanlarının büyük mağduru Êzîdîler hakkında. Dergimizin klasik formatının dışına çıkarak bu sayının tümünü Êzîdîlik dosyasına ayırdık. Türkiye’de Êzîdîliği en iyi bilenlerden Birgül Açıkyıldız Şengül, sağolsun, epey bir mesai harcıyarak bu nitelikli ve hacimli dosyayı hazırladı. Dosyanın tanıtımını Birgül Açıkyıldız Şengül’ün kaleme aldığı giriş yazısından iktibas ederek yapmaya çalışayım. Kadri Yıldırım’ın “Fetvalar, Fermanlar ve Katliamlar Kısacasında Êzîdîler” ve Edip Gölbaşı’nın “Fırka-i İslahiye ve Êzîdîler: Kimlik, Siyaset, Şiddet” makaleleri Êzîdîlerin trajik tarihlerine ışık tutuyor. Fahriye Adsay “Mîra Yekem û Tekane: Meyan Xatûn” adlı çalışmasıyla Êzîdî tarihinde önemli bir kişilik olarak tanınan ve Êzîdîlerin 1913’ten 1957 yılına kadar mîrliğini yapmış tek kadın mîr olan Meyan Xatûn’u ele alıp, Êzîdîlikte kadınların rolüne dikkat çekiyor. Dr. Xelîl Cindî Reşo “Mîrgeha: Şêxan û Şingal û Kîlîs” makalesinde Şerefhan Bidlîsî’nin *Şerefname-Kürt Tarihi* kitabındaki bilgiler ışığında Şeyhhan, Şengal ve Kilis’in Êzîdî tarihini değerlendiriyor. Dr. Memo Othman ise “Cejna Sersalê: Serê Sala Êzîdîyan” çalışmasında Ortadoğu’daki paralel kutlamalarla karşılaştırma yaparak Êzîdîlikte Sersal bayramını analiz ediyor. Son olarak Birgül Açıkyıldız Şengül de “Êzîdîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi” başlıklı yazısında Êzîdîlikte en fazla kafa karışıklığına yol açan figür olan Melek Tavus üzerine bir değerlendirme sunuyor.

Bir ay gecikmeyle, Ocak 2015’te yayımlanacak 16. sayıda buluşmak üzere...

MESUT YEĞEN

KÜRT TARİHİ

YAYIN KURULU

Hayrullah Acar (Artuklu Üniversitesi), Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), Abdurrahman Adak (Artuklu Üniversitesi) Aziz Adıgüzel, Ahmet Alış (Boğaziçi Üniversitesi), Ahmet Hamdi Akkaya (Universiteit Gent), Alişan Akpınar, Ahmet Serdar Aktürk (Georgia Southern University), Kaya Akyıldız (Binghampton University), Rohat Alakom, Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi), Ruşen Arslan, Aziz Aşan (Artuklu Üniversitesi), Sabri Ateş (Southern Methodist University), Bilgin Ayata (Freie Universität Berlin), Delal Aydın (Binghampton University), Yavuz Aykan (EHESS), Yılmaz Bağlar, Dardjene Bajalan (Oxford University), Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanoglu (AÜSBF), İsmail Beşikçi, Naif Bezwan (King’s College), Bülent Bilmaz (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Hamit Bozarslan (EHESS), Serhat Bozkurt, Martin van Bruinessen (Universiteit Utrecht), Cefîlê Cefîl (Viyana Kürdoloji Enstitüsü), Ercan Çağlayan (Muş Alparslan Üniversitesi), Süleyman Çevik, Cuma Çiçek, Rahman Dağ (University of Exeter), Mehmet Demirtaş (Bitlis Eren Üniversitesi), Şerif Derince, Vecdi Demir (Artuklu Üniversitesi), Namık K. Dinç, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseyni, Özlem Galip (University of Oxford), Ayhan Gevef, Azat Zana Gündoğan (Binghampton University), Nilay Özoğ-Gündoğan (Denison University), Veyssel Güneş, Sinan Hakan, Murat İssı (Panteion University), Fehim Işık, Sever Işık, Joost Jongerden (Wageningen University), Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser (Universität Zurich), Janet Klein (University of Akron), Naci Kutlay, Robert Olson (University of Kentucky), Ergin Öpengin (Bamberg Üniversitesi), Kawa Nemir, Abdurrahim Özmen (Dicle Üniversitesi), Hakan Özoğlu (University of Central Florida), Hişyar Özsoy (University of Michigan), Zozan Pehlivan (Queen’s University), Cafer Sarıkaya (Boğaziçi Üniversitesi), Mesut Serfiraz, Kamal Soleimani (Columbia University), Murat Şen, Serap Ruken Şengül (University of Texas), Sami Tan, Jordi Tejel (The Graduate Institute, Geneva), Uğur Ümit Üngör (Universiteit Utrecht), Abbas Vali (Boğaziçi Üniversitesi), Nicole Watts (San Francisco State University), Kadri Yıldırım (Artuklu Üniversitesi), Clemence Scalbert-Yücel (University of Exeter), Müfit Yüksel, Welat Zeydanlıoğlu (Kürt Çalışmaları Ağı)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Mesut Yeğen

SAHİBİ

Davut Özalp

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aysel Kazıcı Özalp

DERGİ VE KAPAK TASARIMI

Şemal Medya

İLETİŞİM

Kuloğlu Mah. Sadri Alışık Sk. İdris Bey İşhanı,

No: 16 Kat:4 D:51 Beyoğlu-İstanbul

Tel: 0532 173 25 09

e-mail: kurttarihi@yahoo.com / web: www.kurttarihi.org

BASKI

DOĞAN OFSET

Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Sanayi Mah. 1650. Sok. No: 2

Esenyurt-İstanbul/TÜRKİYE Tel: +90 (212) 622 19 77

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ISSN:

2147-2491

DAĞITIM

Yaysat A.Ş. Tel: +90 (212) 622 22 22

SAYI: 15 TARİH: Ekim-Kasım-Aralık 2014

ABONELİK

Yıllık Abonelik Bedeli Yurtiçi 60 TL., Yurtdışı 50 EURO

Davut Özalp adına, Türkiye İş Bankası, Mecidiyeköy Şubesi,

YURTIÇI, IBAN: TR05 0006 4000 0011 0890 7756 54.

YURTDIŞI, IBAN: TR42 0006 4000 0021 0890 6757 52.

Êzidîler 6
Birgöl Açıkıldız Şengöl

**Êzidîlik Dininde
Melek Tavus İnancı
ve İkonografisi** 10
Birgöl Açıkıldız Şengöl

**Fırka-i Islahiye ve
Êzidîler: Kimlik,
Siyaset, Şiddet** 18
Edip Gölbaşı

**Cejna Sersalê:
Serê Sala Êzidiyan** 26
Dr. Pîr Memo Othman

**Mîrgeha:
Şêxan, Şingal û Kilîs** 34
Dr. Xelîl Cindî Reşo

**Mîra Yekem û Tekane:
Meyan Xatûn** 46
Fahriye Adsay

**Fetvalar, Fermanlar
ve Katliamlar Kıskaçında
Êzidîler** 50
Prof. Dr. Kadri Yıldırım

**Katliamlarda Mazlum
Sığınağı "Mağaralar"
ve Êzidîler...** 60
Mehmet Bayrak

10

26

46

50

içindekiler

Fotoğraf:
Lezgîn Kanî.

<http://lezginkani.blogspot.com.tr/>

SEMBOLLER, İNANÇ, TARİH
VE KATLIAMLAR...

ÊZİDÎLER

ÊZIDÎLER

Êzidîler etnik olarak Arap asıllı Şeyh 'Adî'nin ve Arap olan müridlerinin soyundan gelen bir azınlık dışında Kürttür ve Kürtçenin Kurmancî diyalektini konuşurlar. Yalnızca Musul'un kuzeyinde Maqlub Dağı'nın eteğinde yer alan Behzane ve Başika yerleşiminde yaşayan Tazhi aşireti Arapça konuşmaktadır ama onlar da ibadet dili olarak Kürtçe'yi kullanmaktadır.

DOSYA EDITÖRÜ

DR. BİRGÜL AÇIKYILDIZ ŞENGÜL

Êzidîler geçmişte Ortadoğu'da Kürt coğrafyasının tamamında bugün ise yalnızca Irak Kürt Özerk Bölgesi'nde Behdinan ile Musul arasında kalan Şeyhhan'da; resmi olarak Kürt Özerk Bölgesi sınırları içinde olmakla birlikte KDP'nin denetimi altında olan ve Ağustos ayından beri IŞİD çetelerinin katliamlarına maruz kalan Şengal ile Behzane ve Başika'da; Türkiye'de Mardin, Batman ve Urfa'ya bağlı birkaç köyde; Suriye'de Afrin ve Cebel Siman'ı çevreleyen Kürt Dağı eteklerindeki köyler ile Kamışlı ve Haseki'de ve çevre köylerinde; Ermenistan'da Aragatson ve Armavir'in köylerinde, Erivan'da ve Gürcistan'da Tiflis ve Telavi kentlerinde yaşamaktadırlar. Êzidîlere göre bugün dünyada yaklaşık 600 bin Êzidî yaşamakta ve Kürt nüfusunun %2'sini oluşturmaktadır. Tüm bu ülkeler arasında Êzidî nüfusunun en yoğun olduğu yer Irak Kürt Özerk Bölgesi'nde Duhok, Şeyhhan ve Şengal'dir. Günümüzde Êzidîlerin gelenek görevlerini en çok koruyup sürdürdükleri ve hac merkezleri olan Laleş Tapınağı'nın da bulunduğu yer yine burasıdır.

Êzidîler etnik olarak Arap asıllı Şeyh 'Adî'nin ve Arap olan müridlerinin soyundan gelen bir

azınlık dışında Kürttür ve Kürtçenin Kurmancî diyalektini konuşurlar. Yalnızca Musul'un kuzeyinde Maqlub Dağı'nın eteğinde yer alan Behzane ve Başika yerleşiminde yaşayan Tazhi aşireti Arapça konuşmaktadır ama onlar da ibadet dili olarak Kürtçeyi kullanmaktadır. Êzidîler kendilerini "Êzidî, Êzdî" ve "Îzid" olarak tanımlamaktalar. Yezidi ismini ise onlara Êzidî olmayanlar vermiştir. Özellikle Melek Tavus'a olan saygılarından dolayı şeytana taptıkları düşüncesiyle tüm tarihleri boyunca soykırımlara ve baskılara maruz kalmış; bu nedenle aralarında din değiştirenler olmuş, değiştirmeyenler canlarından olmuştur. Oysaki Êzidîler, Kürtçede *Xwedê* diye adlandırdıkları tek tanrıya inanmaktadır, Melek Tavus ise Êzidî inancındaki yedi melekten biri, en önemlisi ve Êzidî halkı ile Tanrı arasında bir aracıdır.

Êzidîlik dini bugünkü hâliyle Ortadoğu'daki çeşitli kültürel ve dini inançların mirasçısıdır. Bu inançlar içinde en belirgin olanı, eski İranî dinlerdir ki bunlar arasında da özellikle bu dinlerin son temsilcisi -Medler, Akamenidler ve Sasaniler gibi önemli üç imparatorluğun kurumsallaşmış dini olan- Zerdüştlük baskındır. Örneğin Êzidîler,

Fotoğraf: Birgül
Açıkyıldız Şengül

güneşi, ayı, yıldızları, ateşi, suyu ve toprağı kutsal kabul ederler bundan dolayı da doğaya çöp atmak, ateşi suyla söndürmek ve suyu ses çıkararak içmek yasakları arasındadır. İbadetlerini güneşe doğru dönerek yaparlar. Her türlü ibadet ve seremonilerinde ateşi kullanırlar. Toplu ibadet ve tapınak zorunluluğu olmayan Êzîdîlikte şeyh ve pîrlere ait türbeler, ateş altarı, doğadaki kayalar, din adamlarına ait evler birer ibadet mekânıdır. Reenkarnasyona inanırlar. Çocuklarını vaftiz ederler. Êzîdîlikte katı bir kast sistemi vardır, doğdukları andan itibaren içinde doğdukları kasta göre görev ve yaşam biçimleri belirlenir. Bu sınıfsal bir kast sistemi değil, fakat Êzîdîlikteki farklı etnik ve aşiret kökenli grupların birbirleriyle karışmalarını engellemek, aşiretler arasındaki dengeyi sağlamak ve aynı zamanda dini grupların politik ve ekonomik çıkarlarını gözetlemek için düzenlenmiş bir kast sistemidir. Evlilik ve aile bağları bu kast sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

Êzîdî dini pratikleri ve ritüelleri İranî özellikler yansıtmaktadır. Ancak Êzîdîlerle ilgili günümüze ulaşmış en erken tarihli kaynaklar olan Arap ve Kürt olmak üzere farklı etnik kökene sahip Ortaçağ tarihçi ve coğrafyacılar tarafından yazılan Arapça kaynaklar, Êzîdîlerin Sufi Şeyh 'Adî'yle tanışıp politik olarak bir araya geldikleri ve Şeyh 'Adî ve yeğenlerinin Êzîdîlerin dini ve siyasi liderleri olarak ön plana çıktıkları dönemi ele almaktadır. Bu nedenle Êzîdîliğin Şeyh 'Adî'yle tanıştığı ve İslamiyet'in dolayısıyla da Şeyh 'Adî'nin öğretilerinin Êzîdîliğe nüfuz etmeye başladığı dönemlere vurgu yaparak Êzîdîliği Şeyh 'Adî'nin tarikatı ve İslamiyet'ten kopmuş aşırı bir grup (*ghuluw*) olarak tanımlarlar. Bunlar, Êzîdîlik üzerine derin analizler yapan kaynaklar olarak düşünülmemelidir. Aksine Êzîdîliği eksik ve yanıltıcı bir şekilde temsil etmektedirler; fakat aynı zamanda Êzîdîlerin ve Êzîdîliğin 12. ve 13. yüzyıllarda İslam dünyasında nasıl algılandığını göstermeleri açısından değerli kaynaklardır.¹

Söz konusu kaynaklara göre, Ortodoks bir Müslüman ve Arap olan Şeyh 'Adî, Bağdat'ta dönemin en önemli Sufi liderlerinden ders alır ve Adawiya adını verdiği tarikatını kurup kendine müritler edindikten sonra dönemin pek çok Sufi lideri gibi Bağdat'tan ayrılıp doktrinini yaymak ve henüz İslamiyet'le tam da tanışmamış bölgeleri Müslümanlaştırmak için dağlar arasında dış dünyadan izole bir yerleşim olan, günümüzde Êzîdîlerin hac merkezi ve en kutsal yeri olan Laleş'e 12. yüzyılın başında müridleri ile birlikte inzivaya çekilir. Bu bölgeyi seçmesinde bu bölgede etkin olan Kadiri

tarikatinın şeyhi Şeyh Abdulkadir Geylani'nin etkisi olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Şeyh 'Adî'nin Abbasi karşıtı politik yaklaşımları, karizmatik kişiliği ve münzevi yaşam biçimi, kurtarıcı bekleyen bölge halkının kendisini kabullenmesini kolaylaştırır.

Ebu'l-Faraj (Bar Hebraeus) 1205-1206 yılında Musul'un kuzeyinde yer alan Hulwan'daki Kürtlerden bahsederken onların Müslüman olmadıklarını ve hâlen Zerdüştlük inancını sürdürdüklerini ve mirlerinin Şeyh 'Adî olduğunu ama Şeyh 'Adî'nin adamlarını Kürtlerden ayrı tutarak onların Müslüman olduğunu yazmaktadır.²

Êzîdî sözlü tarihine göre ise Şeyh 'Adî, müritleriyle gelip Laleş'te yaşamaya başladığında orada yaşayan ve eski İranî inançlarını devam ettiren Şemsanîlerle karşılaşır. Şeyh 'Adî'nin etkili kişiliği ve mistik yaşam biçimiyle kendi yaşam biçimleri uyuşan Şemsanîler, Şeyh 'Adî ile birlikte hareket etmeye başlarlar. Şeyh 'Adî'nin diplomatik yaklaşımları sayesinde Şeyh 'Adî'nin soyundan gelen Adanîler ile Kürt ve Arap asıllı müritlerinin oluşturduğu Müslüman Adawîler ve Müslüman olmayan Şemsanîler, Şeyh 'Adî'nin ölümüne kadar kendi dini pratiklerini serbestçe yerine getirirken, politik olarak tek bir güç hâlinde ortak davranırlar. Fakat Şeyh 'Adî'nin 1162 yılında ölümünün ardından yerine lider olarak geçen yeğeni Şeyh Hasan, Şeyh 'Adî'den farklı olarak Şemsanîlerin dini inançlarına karışıp onları Müslüman olmaya zorlamaya başlayınca bu iki grup arasında ciddi sorunlar yaşanır. Bu iç sorunu çözmek üzere kendisi de Şemsanî aşiretinden gelen ve Eyyübiler tarafından Halep'in Kürt mîri olarak atanmış olan Şeyh Mandî, Laleş'e çağrılır Kürt asıllı Şemsanîlerle Arap asıllı Adanîler arasında diyalog kurulması sağlanır. Şeyh Mandî'nin müdahalesinin ardından her iki grup da kendi inançları konusunda serbest olacaktır. Fakat bu dönemde Êzîdîlerin dini ve sosyal yaşamlarında ağırlığı Şemsanîler alır. Adanîlerin İslamiyeti ise Şemsanîlerin politik ve sosyal baskısı altında gittikçe zayıflar. Bu dönemde Êzîdîler Eyübiler tarafından desteklenir ve Irak, Suriye ve Mısır'da önemli askeri görevlere getirilirler. Şeyh 'Adî'nin yeğeni Şeyh Hasan'ın Musul atabeyi Bedreddin Lu'lu tarafından 1254 yılında öldürülmesinin ardından bugünkü Êzîdî mîr ailesini oluşturan ve yine Şeyh 'Adî'yle doğrudan olmasa da ilişkilendirilen Qatanîler yönetici pozisyonunu Adanîlerden alır. Şeyh 'Adî'nin soyundan gelenler ise Adawîlerin dini ve politik lideri olarak 14. yüzyılın ortalarına kadar Suriye ve Mısır'da yaşamlarını Müslüman

olarak sürdürürler. Êzidîlerin Müslüman kanadı hem dinsel hem de yönetsel gücü kaybedince Êzidîlik dinindeki eski İranî inançlar ön plana çıkmaya başlar. Şemsanî ailesinin soyundan gelenler günümüzde hâlen Êzidî cemaatindeki şeyh kastını oluşturan üç büyük şeyh ailesinden birini meydana getirmektedir. Êzidîlerin günümüzdeki en önemli dini lideri olan Baba Şeyh bu aileden gelmektedir. Adanî şeyhleri ise Peş İmam adı verilen, evlilikten sorumlu dini lider olarak ikinci şeyh ailesini oluşturur. Yirminci yüzyıla kadar Êzidîlerde okuma ve yazma Adanî şeyh ailesinin bireyleri dışında herkese yasaktı. Diğer şeyh grubunu ise bugün Êzidî mîrlerinin geldiği Qatanîler oluşturmaktadır. Bu üç şeyh ailesi arasında evlilik yasaktır. Êzidîlikte diğer dini kastı ise pîrler oluşturmaktadır. Müritler ise dini bir hiyerarşide bulunmayan halkı oluşturmaktadır. Her Êzidînin biri şeyh ailesinden biri de pîr ailesinden gelen iki ahiret kardeşinin olması zorunluluğu vardır ve bu ahiret kardeşleri doğumdan ölüme kadar yaşamlarının her safhasında Êzidîlere rehberlik ederler.

Êzidîlik 14. yüzyıldan itibaren Kürt aşiretleri tarafından büyük oranda kabul görür ve Kürt coğrafyasının önemli bir bölümüne yayılır. Batıda Antakya, doğuda Süleymaniye, kuzeydoğuda Hoy'a ve kuzeyde Kars'a kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan bu gelişme ve yayılma Êzidîlerin Müslüman komşuları tarafından pek de hoş karşılanmamış, tehdit olarak algılanmıştır. On beşinci yüzyıldan itibaren birbirini ardına düzenlenen saldırılar sonucunda Êzidîler güçlerini kaybetmişlerdir. Êzidîler tüm tarihleri boyunca komşuları Müslüman egemenler tarafından zulme uğratılmış, soykırıma maruz kalmış, köyleri ve tapınakları yakılıp yıkılmış mazlum bir halktır. Bugün de Şengal ve Behzane ve Başika'da yaşanan trajik olaylar Êzidîlerin kaderlerinin pek değişmediğini göstermektedir. Ağustos ayının başından bugüne çok sayıda Êzidînin katledildiği, kadınların kaçırıldığı, zulümden kaçan çocukların ve kadınların dağlarda açlıktan ve susuzluktan öldükleri haberleriyle sarsılmaktayız. Etraflarına daire çizildiği takdirde, daireyi çizen daireyi bozmadıkça daire içinde günlerce aç ve susuz kalıp ölebildikleri bir inancın

mensupları olan Êzidîler, bugün de kendi etraflarında çizilen ateş çemberi içinde savunmasız yaşamlarını kaybetmekte ve kurtarılmayı beklemekteler. Kimseye dokunmadan, fikirlerini dayatmadan, bası kurmadan kendi hâllerinde mütevazî yaşamlar süren Êzidîler bir kez daha, bir insanlık trajedisıyla karşı karşıyalar. Daha fazla yaşam kaybı olmadan bu mazlum halkın Ortadoğu'daki diğer mazlum halklarla birlikte elbirliği ile geleceğe taşınmasını umut ediyoruz.

Kürt Tarihi dergisinin bu sayısını Êzidîler'i konu eden bir özel sayı olarak tasarladık. Altı araştırmanın yazılarından oluşan bu sayıda makalelerden üçü Kürtçe, üçü Türkçe'dir. Bu sayıya, hem kendileri Êzidî olan hem de Êzidîler konusunda çalışmalarıyla tanınan Dr. Xelîl Cindî Reşo ile Dr. Memo Ferhan Othman, Kürdolog Prof. Dr. Kadri Yıldırım, yüksek lisans çalışmalarında Êzidîler konusunu ele alan Fahriye Adsay ve Edip Gölbaşı ile yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını Êzidî dini, tarihi, kültürü ve mimarisine ayırmış biri olarak şahsım katkı sunmaktayız. Prof. Dr. Kadri Yıldırım'ın "Fetvalar, Fermanlar ve Katliamlar Kısacasında Êzidîler" ve Edip Gölbaşı'nın "Fırka-i Islahiye ve Êzidîler: Kimlik, Siyaset, Şiddet" makaleleri Êzidîlerin trajik tarihlerine ışık tutarken, araştırmacı yazar Fahriye Adsay "Mîra Yekem û Tekane: Meyan Xatûn" adlı çalışmasıyla Êzidî tarihinde önemli bir kişilik olarak tanınan ve Êzidîlerin 1913'ten 1957 yılına kadar mîrliğini yapmış tek kadın Meyan Xatûn'u ele almakta, Êzidîlikte kadınların rolüne dikkat çekmektedir. Dr. Xelîl Cindî Reşo "Mîrgeha: Şêxan û Şingal û Kilîs" makalesinde Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname-Kürt Tarihi* kitabındaki bilgiler ışığında Şeyhhan, Şengal ve Kilis'in Êzidî tarihini değerlendirmektedir. Dr. Memo Ferhan Othman ise "Cejna Sersalê: Serê Sala Êzidîyan" çalışmasında Ortadoğu'daki paralel kutlamalarla karşılaştırma yaparak Êzidîlikte Serê Sal bayramını analiz etmektedir. Son olarak ben de "Êzidîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi" adlı makalemde Êzidîlikte en fazla kafa karışıklığına yol açan figür olan Melek Tavus üzerine bir değerlendirme yapmaktayım.

İyi okumalar diliyoruz. ●

DİPNOTLAR

1 Bu kaynaklar için bkz. Hafız al-Zahabî (1274-1348), *Siyar al-Alam al-Nubala*, Beyrut: Mu'assasat al-Risala, 1983, 20: 344, 23: 223; İbnü'l-Esir (1160-1233), *Al-Kâmil fi al-Tarih*, Beyrut: Tornberg, 1965; İbn Halikan (1211-1282), *Wafî*

yât al-A'yân wa-Anba' Abna' al-Zamân, Beyrut: Daru's-Sadr, 1978, 3: 254-55, 4: 163; İbn Kesir (1301-1373), *Al-Bidaya wa al-Nihaya*, Beyrut: Maktabat al-Ma'arif, 1932, 12: 243; İbn Teymiyye (1283-1328), 'Al-Risâla al-'Adawîyya', *Majmû' al-Rasâ'il al-Kubra*, Kahire, 1906, I: 262-317; Yakut el-Hamevî (1179-

1229), *Mu'jam al-Buldân*, Beyrut: Dar al-Fikr, 1814, 5: 28.

2 G. Bar Hebraeus, *Chronicom Syriacum*, Paris: P. Bedjan, 1890. Bu kaynak Fransızca çevirisinden okunmuştur. Çevirisi için bkz. F. Nau ve Joseph Tfinkdji, "Recueil de textes et de documents sur les

Yézidis", *Revue de l'Orient Chretien* XX (1915-1917): s. 188-89.

3 Emir Mand'tan Şerefhan Bidlisi bahsetmektedir. Bkz. Sharaf Khan Bidlisi, *Cheref-nameh ou fastes de la nation kourde*, Fransızca'ya çeviren F. B. Charmoy, St. Petersburg, 1868-75, II: 67-68.

ÊZİDÎLİK DİNİNDE |
**MELEK TAVUS
İNANCI VE
İKONOĞRAFİSİ**

Êzidîlerin kutsal kitaplarından biri olarak kabul edilen *Mishefa Reş'e* göre Tanrı, dünyayı oluşturmaya ilk önce beyaz bir inci yaratmakla başlar. Ardından Anfar adında bir kuş yaratır ve inciye bu kuşun üstüne 40.000 yıl boyunca durması için koyar. Bunun ardından yedi meleği (heft sır/yedi kutsal varlık) yaratır ve Melek Tavus olan Azazil'i dünyayı yönetmesi için görevlendirir.

DR. BİRGÜL AÇIKYILDIZ ŞENGÜL

Bu yazıda Êzidîlik dinini diğer dinlerden ayıran en belirgin inanış olan ve Êzidîlik panteonunun en önemli figürü olan Melek Tavus'un analiz edilmesi yoluyla Êzidîlerin inanç sistemi ve kültürünün tartışılması amaçlanmaktadır.

Melek Tavus'a gösterdikleri hürmet nedeniyle Êzidîler bugüne kadar genel olarak 'Şeytana Tapanlar'ı olarak bilinseler de gerçekte Êzidîler *Xwedê* olarak adlandırdıkları ebedi tek Tanrıya inanırlar. *Xwedê* kâinatın tek yaratıcısı, dünyadaki her türlü hareket ve duygudan haberdar, bağışlayıcı ve merhametli bir tanrıdır. Bununla birlikte *Xwedê* aktif bir Tanrı değildir, yetkisini ve gücünü kendisinin yardımcıları olan yedi meleğe (yedi kutsal varlık / yedi gizemli sır) bırakır.² Melek Tavus olarak bilinen en yüce meleği ise dünya işleri ve insan kaderi ile ilgili işleri yürütmesi için görevlendirir ve kendisi gökyüzündeki işlerle ilgilenir. Bu nedenle Êzidîlerin Tanrı'ya doğrudan doğruya dua ettikleri nadiren görülür. Êzidî dininde soyut karakterli Tanrı yalnızca kutsal üçlü (teslis) olarak bilinen ve Tanrı ile Êzidî inancından olanlar arasında aracı olan tam veya yarım kutsal sayılan varlıkların aktiviteleeri aracılığıyla algılanabilmektedir. Bu nedenle Êzidîlikte Tanrının kendisini üç farklı formda insanlara gösterdiğine inanılmaktadır. Bunlar: Tanrı'nın ana temsilcisi olan kuş biçimindeki Melek Tavus; genç adam Sultan Êzî³ ve yaşlı adam Şeyh 'Adî'dir.⁴ Êzidîlikteki bu kutsal teslis varlığı Tanrı'yı bir bakıma arka plana atmaktadır.

Êzidî inancına göre Melek Tavus ve diğer altı melek,⁵ Êzidî halkının kaderlerini belirlemekle yükümlüdürler. Bu nedenle her yıl bir sonraki yı-

lın kaderini belirlemek için 23-30 Eylül tarihleri arasında kutlanan Cejna Jema'iyye Bayramı'nda Êzidîler için en kutsal yer olan Laleş'te bir araya gelerek Êzidîler ile ilgili kararlar alırlar. Bu nedenle bahsedilen yedi melek Êzidî kültüründe çok kutsal varlıklar olarak görülmektedir. Melek Tavus ise bu kutsal yedilinin en kutsalı ve lideridir.

Êzidîlerin kutsal kitaplarından biri olarak kabul edilen *Mishefa Reş'e* (Kara Kitap) göre Tanrı, dünyayı oluşturmaya ilk önce beyaz bir inci yaratmakla başlar. Ardından Anfar adında bir kuş yaratır ve inciye bu kuşun üstüne 40.000 yıl boyunca durması için koyar. Bunun ardından yedi meleği (heft sır/yedi kutsal varlık) yaratır ve Melek Tavus olan Azazil'i dünyayı yönetmesi için görevlendirir.

Êzidîlik inancında Melek Tavus'a farklı nitelikler atfedilmektedir. Melek Tavus Tanrı ile Êzidîler arasındaki aracı melektir ve insanları

Foto:
Robert Leutheuser

▲
Ahura Mazdâ/
Ohrmazd.

BAZI ARAŞTIRMACI MİSYONERLER ÊZİDİLİKTE İRAN DUALİZMİNİ

GÖRDÜLER ve Melek Taus'un iyi tanrı Ahura Mazdâ/
Ohrmazd'ın karşıtı olan kötü tanrı Angra Mainyu/Ahriman
olduğunu ileri sürdüler. İran dinlerinde Ahura Mazdâ etik
dünyada kanun, kural, doğruluk, iyi ve ışıkkın, Angra Mainyu
karanlık, bozukluk, ölüm, kuralsızlık, cahillik, hilebazlık gibi dünyadaki
her türlü kötülüğü simgelemektedir. Oysaki Êzidilikte Şeytan ne kötüdür
ne de Tanrı'nın karşıtıdır bu nedenle dualizm mevcut değildir. Diğer
tarafтан eski İranî inançlara göre kötü tanrı Angra Mainyu kendisinin de iyi ve
güzel şeyler yaratabileceğini kanıtlamak için tavus kuşunu yaratmıştır.

doğrudan doğruya Tanrı'ya götüren, Tanrı'dan
bağımsız fakat Tanrı'nın karşıtı olmayan bir ka-
rakterdir. Melek Taus aynı zamanda Tanrı'nın
öteki benliğidir ve Tanrıyla tamamiyle bütünleş-
miştir. Melek Taus yaratıcının alametidir fakat
yaratıcının kendisi değildir. Bu nedenle Êzidîler
Tanrıya dua ederken tavus formundaki Melek
Taus'un sancağı önünde dualarını ederler. Di-
ğer taraftan Melek Taus Êzidîlerin vahiy kitabı
olan Kitêb-i Cilwê'de Tanrı olarak sunulmaktadır.
İnsanoğlunun aydınlatıcısıdır.

Êzidîler dışında misyonerlik aktiviteleri çer-
çevesinde Êzidîleri 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın
başlarında ziyaret edenler de Melek Taus hak-
kında kafa yordular. Örneğin Tammuz ve tavus
arasındaki hem isim benzerliği hem de sembo-
lik özellikler nedeniyle oryantalist araştırmacı-
lar, Melek Taus'un Enki/Ea'nın oğlu ve Tanrıça
İştâr/Inanna'nın sevgilisi olan bitki, toprak ve
bereket tanrısı Tammuz⁶ olduğunu öne sürdüler
ve onunla özdeşleştirdiler.⁷ Bunun yanı sıra,
Melek Taus, şeytan ile eş görüldüğünden, bazı
araştırmacı misyonerler Êzidilikte İran dualiz-
mini gördüler ve Melek Taus'un iyi tanrı Ahura
Mazdâ/Ohrmazd'ın karşıtı olan kötü tanrı Angra
Mainyu/Ahriman olduğunu ileri sürdüler.⁸ İran
dinlerinde Ahura Mazdâ etik dünyada kanun,
kural, doğruluk, iyi ve ışıkkın, Angra Mainyu
karanlık, bozukluk, ölüm, kuralsızlık, cahillik,
hilebazlık gibi dünyadaki her türlü kötülüğü sim-
gelemektedir.⁹ Oysaki Êzidilikte Şeytan ne kötü-
dür ne de Tanrı'nın karşıtıdır bu nedenle dualizm
mevcut değildir. Diğer taraftan eski İranî inançla-
ra göre kötü tanrı Angra Mainyu kendisinin de iyi
ve güzel şeyler yaratabileceğini kanıtlamak için
tavus kuşunu yaratmıştır.¹⁰ Bu nedenle Zerdüş-
tülükteki bu kötü tanrı ile tavus kuşu arasındaki
ilişki en temel özelliklerinden birinin meleklerle
hürmetin olduğu İranî dinlere hâlen 12. yüzyılda

bağlı olan Şemsanîler aracılığıyla muhtemelen
Êzidîlik inancına geçti. Bu Şeyh 'Adî'nin Şeytan
ile ilgili öğretileri ile birlikte muhtemelen daha
da güçlendi.¹¹ Şemsanîler günümüzde Êzidîlik
kast sisteminde şeyhler kastını oluşturan üç aile-
den biridir. Diğerleri Adanî ve Qatanîlerdir. Êzidî
sözlü geleneğine göre Zerdüştlük dininden olup
güneşe tapmaktaydılar. On ikinci yüzyılda yaşa-
dıkları bölgeye inzivaya çekilen Arap Müslüman
Şeyh 'Adî'nin öğretilerinden etkilendiler ve Şeyh
'Adî ile ortak düşman olarak gördükleri Abbasiler
karşısında siyasi ilişkiye girdiler. Zaman içinde
Şeyh 'Adî'nin soyundan gelen Adanî ve Qatanîler
ile birlikte Êzidîlik dininin en önemli din adamı
sınıfını oluşturdular.¹²

Şeyh 'Adî'nin şeytan ile ilgili görüşleri yazdık-
larında doğrudan bilinmese de aşağıda ayrıntılı
olarak ele alacağımız 9. yüzyıldan itibaren pek
çok ünlü Sufi lider tarafından düzenli olarak
gündeme getirilen Şeytanın itibarının yeniden
iade edilmesi geleneğine Şeyh 'Adî'nin de katıl-
dığı ve bu geleneği devam ettirdiği düşünülebi-
lir. Ortadoğu kültürlerinde Melek Taus Tanrı'ya
karşı geldiği için cennetten kovulmuş melek ile
eş tutulduğundan şeytana denk düşen kötülüğün
cisimlenmiş hâli olarak görülmektedir. *Mishefa
Reş*'te geçen ve *Melekê Taus*'un diğer bir adı
olan Azazil bir melek/cin olarak İslam geleneğin-
de de vardır ve bu melek/cin daha sonraları kibri
nedeniyle Âdem'in önünde secde etmediğinden
Tanrı tarafından lanetlenecek ve İblis olarak ad-
landırılacaktır. Bu genç melek, melekler arasında
büyür ve onların ilimlerini öğrenir ve melekleri
yönetme görevini üzerine alır. Böylece kendisi ile
Âdem arasında meydana gelen olaya kadar bu
meleklerin lideri olur.¹³

Buna karşın Êzidîler her ne kadar kötülük
fikirini kabul etseler de kötülüğü şeytanla eşleş-
tirmeyi kabul etmemekte ve şeytanı diğer din-

lerdekinden farklı anlamlandırmaktadırlar. Bu nedenle Melek Tavus'un şeytan olarak adlandırılmasına karşı çıkmış ve "şeytan" kelimesinin ağza alınmasını dinlerinde yasaklamışlardır. Buna bağlı olarak "şeytan" kelimesi veya şeytana fonetik olarak benzeyen kelimelerin ağza alınması dahi dinde günah olarak görülmektedir.¹⁴ Bu yasak Kitêb-i Cilwê'de de geçmektedir. Melek Tavus, Kitêb-i Cilwê'de Êzidîlere şöyle seslenmektedir: 'Ey siz, benim yasalarımaya uyanlar, benim tarafımdan iletilmeyen düşünceleri kafanıza sokmayın. Yabancıların yaptığı gibi sakın adımı ya da bana yakıştıran adları ağızınıza almayın, yoksa günaha girersiniz. Çünkü bu konular, sizin kavrayışınızın üzerindedir.'¹⁵

Dolayısıyla, Êzidî inancında şeytan kovulmuş bir melek değil, en güzel ve en güçlü melek ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Êzidîlik inancına göre şeytan, Tanrı'ya olan gerçek sevgisinden dolayı Âdem'e secde etmemiştir. Ayrıca kendisi Tanrı'nın nurundan yaratılmış olduğundan topraktan yaratılmış Âdem'e secde edemeyeceğini vurgulayarak Tanrı'nın kutsallığını yüceltmıştır. Allah daha önce meleklerle kendinden başkasına secde etmemelerini emrettiğinden şeytana Âdem'in önünde secde etmesini isterken onun güvenilirliğini sınamak ve sözünü tutup tutmayacağını denemek istemiştir. Bu davranışıyla şeytan kendi bağlılığını göstererek

yaratıcısının yüceliğini vurgulamıştır. Böylece Tanrı şeytana "cennetteki meleklerin tavusu" ünvanı vermiş ve tüm meleklerin lideri yaparak onu ödüllendirmiştir.¹⁶

Öte yandan bir başka Êzidî inancında şeytan kovulmuş ve itibarı yeniden iade edilmiş bir melek olarak karşımıza çıkmaktadır. Âdem'in önünde secde etmediği için lanetlenip, cennetten kovulan şeytan yaptığından dolayı pişmanlık duymuş ve 7000 yıl boyunca ağlamıştır. Bu gözyaşları ile 7 küp doldurmuş ve cehennemini ateşini söndürmüştür. Bunun üzerine Tanrı onu affetmiş ve itibarını yeniden iade etmiştir. Tekrar eski şöhretini kazanan şeytan bu tarihten itibaren iyiliğin kaynağı olarak kabul edilmektedir.¹⁷

Bunun yanı sıra, Êzidîler Melek Tavus'un şeytanla ilişkisi konusunda ilginç bir yoruma gitmektedirler. Bir Êzidî efsanesine göre bir gün Hz. Muhammed cennete çıkar ve Tanrı'yı Melek Tavus ve diğer meleklerle toplantıda bulur. Peygamber sohbe katılmak ister; fakat Melek Tavus basit bir ölümünün bu toplantıda olmaması gerektiğini işaret ederek Hz. Muhammed'e toplantıdan ayrılmasını söyler. Hz. Muhammed itiraz edip sert cevap verince Melek Tavus sinirlenir ve peygamberi tutar yeryüzüne atar. Bu olayın ardından Hz. Muhammed bu meleği şeytan olarak isimlendirir. Bu nedenle Müslümanlar Melek Tavus'u şeytan olarak bilmektedirler.¹⁸

İbadet halindeki Êzidîler.

<http://www.saradistribution.com/ezdikurds.htm>

Laleş'teki Şeyh 'Adî Tapınağı'nın ana giriş kapısının üçgen alınlığında bulunan Tavus biçimindeki kabartma ve alınlığın sol tarafında yer alan siyah bir yılan kabartması.

Fotoğraf:
Lezgîn Kanî.

<http://lezginkani.blogspot.com.tr/>

Âdem ve Havva'nın cennetten kovulması olayı yüzyıllar boyunca Müslüman mistiklerin tartıştıkları çok önemli bir konu oldu. Bu konu içinde şeytan da tartışıldı ve günahı bağışlanmış hatta kutsal bir figür olarak sunuldu. Sufi mistikler, cezaya çaptırılmış şeytanı yazgı doktrini üzerinden nasıl bağdaştıracaklarını kendi kendilerine sordular. Çünkü inanışa göre Allah'ın kendisi Azazil'in kendisine karşı gelmesini ve şeytan olmasını istemiştir. "Dünyanın muadili İblis'tir. Tanrı İblis'i kendisinden ayrı tutmak ve lanetlemek için yarattı. Böylece Tanrı ona eziyet edebilir, o (İblis) da diğerlerine eziyet edebilir; Tanrı onu yok edebilir; o da diğerlerini yok edebilir."¹⁹ Dolayısıyla Âdem'in cennetten kovulmasını Tanrı'nın kendisi istemiştir. Bu nedenle Azazil özverili ve trajik bir şekilde tanrısına sevgi besleyen ve bu nedenle de bu anlamda Tanrı'nın isteğini yerine getiren bir figürdür.²⁰

Şeytanın cezalandırılmasının uzlaştırılması geleneği Sufi Sehl bin Abdullah Tüsterî (815-96) ile başlar. Tüsterî'ye göre şeytan kendisinin arkadaşı ve ustasıdır.²¹ Êzidîlerce en çok saygı duyulan şeyh olan Şeyh 'Adî'nin arkadaşı ve Şeyh 'Adî'nin öğretileri üzerinde etkileri sayısız olan Ahmed Gazâlî (ö. 1126) ise şeytanı 'tektanricıların efendisi' olarak tanımlamaktadır.²² Gazâlî'ye göre 'Tanrıya tapmayı İblis'ten öğrenmeyenler heretik ve imansızdırlar. Tanrı şeytana tanrısından başka birine secde etmesini istedi ve o da bunu reddet-

ti."²³ Ortodoks fikirleri nedeniyle çarmıha gerilen El-Hallaç (855-922) şeytanın Tanrı'ya karşı gelecek Âdem'in önünde secde etmemesinin şeytanın Allah'a olan sevgisinden kaynaklandığına inanmaktadır. Bu nedenle şeytanın itaatsizliği takdire layık olarak görülmelidir.²⁴ Fariduddin Attar *Mantiq at-Tayr* adlı eserinde şeytanı Allah'ın lanetini onurun bir giysisi olarak sevinçle taşıyan, doğru yolun sevdalı ve bir monoteist olarak görmektedir.²⁵ Ayn-ül-Kudat Hemedani (1098-1131)'ye göre hakikâte ermek için Muhammed ve İblis'i rehber edinmek gerekir. Bu isimlerini zikrettiğimiz Sufilerin yanı sıra Muhyiddin İbn Arabî (1165-1240), Kutbeddin Bahtiyar Kaki (ö. 1235) ve Abdülkerim el-Cili (1365-1428) gibi bir çok Sufî de İblis'in lanetlenmesini reddetti ve eski itibarını yeniden kazandırma fikrini savundular.²⁶

Müslüman inancının yanı sıra Yahudi inancında da şeytan kütülüğün temsilcisi değil fakat Tanrı'nın habercisidir.²⁷ İran ve Irak Kürt bölgelerinde yaşayan Ehl-i Haklar'ın²⁸ bir alt grubu da Pîr Binyamin olarak adlandırdıkları şeytana cehennem bekçisi ve kötü bir varlık olarak değil bu dünyanın sahibi bir varlık olarak inanmaktadırlar.²⁹

Bu kutsal Melek Tavus figürü Êzidî kültüründe tavus biçimindeki sancaklarda vücut bulmakta ve bu özelliği ile çok daha gizemli bir karaktere dönüşmektedir. Êzidîler söz konusu Melek Tavus sancaklarını Müslüman ve Hristiyan komşuları

Tavus kuşu çoğu kültürlerde ölümsüzlüğün, yeniden doğuşun ve karşıtların birleşmesinin sembolü olduğu görülmektedir. Anavatani Hindistan olan tavusun Mezopotamya'ya gelmesi MÖ 8. yüzyılda olmuştur ve güzelliği ve sembolik anlamı nedeniyle gerek İran gerek Mezopotamya gerekse Yunan ve Roma sanatında çok sevilerek kullanılan bir motif haline gelmiştir.

tarafından kendilerine atfedildiğinin tersine tapıkları putlar değil sadece dinlerinin bir sembolü olarak Tanrı'ya dua ederken aracı bir figür olarak kullandıklarını iddia etmektedirler. Êzidîlere göre bu sancakların ritüel ve seramoniler sırasında kullanmalarındaki amaç, inançlarını daha görünür kılmak ve somutlaştırmaktır. Söz konusu sancakların asıl sayısı geçmişte yediyken günümüzde yalnızca üçü Êzidîlerin kullanımındadır. Êzidîlere göre yedi sancak yedi Êzidî bölgesini temsil etmekteydi. Bu bölgeler: Şeyhhan, Şengal, Halep, Mardin, Zozan (Şırnak ve Batman), Haweri (Cizre) ve Kafkasya (Kars, Van, Erivan ve Tblis)'idi.³⁰ Günümüzde var olan sancaklar Şeyhhan, Şengal ve Halep bölgelerini temsil etmektedir. Êzidîlere göre diğer dört sancak son yüzyıl içinde kendilerinden çalınmıştır.

Êzidî kültüründe tavus figürleri bu sancaklarda vücut bulmanın yanı sıra Laleş'teki Şeyh 'Adî Tapınağı'nın ana giriş kapısının üçgen alınlığında da kabartma olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ayrıca siyah bir yılan kabartması da bulunmaktadır. İlk yapılış tarihi Şeyh 'Adî dönemine giden bu tapınak zaman içinde eklenen bölümler, genişletilen odalar, Müslüman komşuların tahripleri sonrasında yeniden inşa edilen ve onarılan mekânlardan oluşmaktadır ve bu nedenle günümüze oldukça değişikliklere uğrayarak gelmiştir. Ana giriş kapısında bulunan kabartmalar da yakın tarihlerdeki eklemelerin bir sonucu olmakla birlikte şeytan, tavus ve yılan üçlüsünün Êzidî kültüründeki merkezi yerini göstermesi açısından önemlidir.

İkonografik açıklamasına bakıldığında Tavus kuşunun çoğu kültürlerde ölümsüzlüğün, yeniden doğuşun ve karşıtların birleşmesinin sembolü olduğu görülmektedir.³¹ Anavatani Hindistan olan tavusun Mezopotamya'ya gelmesi MÖ 8. yüzyılda olmuştur³², güzelliği ve sembolik anlamı nedeniyle gerek İran, gerek Mezopotamya gerekse Yunan ve Roma sanatında çok sevilerek kullanılan bir

motif hâline gelmiştir. Fars ikonografisinde genellikle hayat ağacının iki yanında bir çift olarak resmedilmekte ve insan doğasının dualizmini temsil etmektedir. Bu nedenle Ctesiphon'da bulunan ünlü Sasani sarayı Şapur Sarayı'nda (Irak, MS 250) olduğu gibi pek çok Sasani dönemi anıtında tavus motifiyle karşılaşmak mümkündür.³³ Bunun yanı sıra tavus, Sasani sikkelerinde de çok yaygın olarak kullanılan bir motiftir.³⁴

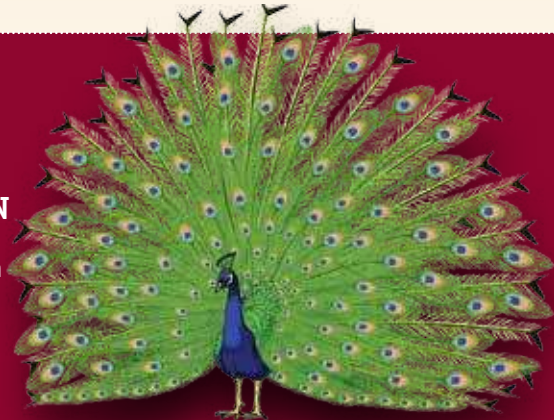
MS 1. yüzyıldan itibaren Roma Dönemi sikkelinde de tavus tasvirleriyle karşılaşmaktadır.³⁵ Gözlerle kaplı kuyruğunun çocuk meleklerin (*cherub*) kanatlarını hatırlatmasından dolayı ve yeniden dirilmeyi simgelediğinden tavus tasviri Hristiyan dünyada da çok sık kullanılan ve özellikle de sembolik anlamı için tercih edilen bir motiftir.³⁶ Bizans dönemi Hristiyan sanatında özellikle cennet betimlemelerinde bir çeşmenin iki yanında yüz yüze durmuş bir çift olarak kutsal suyu içerken gösteren kompozisyonlar çok tekrarlanmaktadır.³⁷ Hristiyan dünyada tavus, ruhun ölümsüzlüğünü sembolize ettiğinden lahitlerin veya altarlarda üzerinde kabartma tekniğinde, yer mozaiklerinde ve duvarlarda fresko olarak resmedildiler.³⁸ Örneğin, İznik'te MS 4. yüzyıla tarihlenen Elbeyli Yeraltı Mezar Odası'nın iç duvarlarında fresko tekniğinde yapılmış olan çifte tavus motifi görülmeğe değer bir örnektir. Ayrıca, mozaik tekniğinde yapılmış olan benzer bir tavus motifini MS 5. yüzyıla tarihlenen Roma dönemi kilisesi olan Beligna Kilisesi'nin

Melek Tavus

İKONOĞRAFİK AÇIKLAMASINA BAKILDIĞINDA TAVUS KUŞUNUN

çoğu kültürlerde ölümsüzlüğün, yeniden doğuşun ve karşıtların birleşmesinin sembolü olduğu görülmektedir.

tonoz panelinde de görmekteyiz.³⁹ Benzer örnekler Ortaçağ Ermeni sanatında da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar bir vazanın iki yanında bir çift olarak veya tek başına Ermeni kiliselerinin duvarlarında kazıma tekniğinde⁴⁰ “kaçkar” adı verilen mezar taşlarının yüzeyinde kabartma tekniğinde veya minyatürlerde resim tekniklerinde karşımıza çıkmaktadır.⁴¹

Tavus kuşu İslam dünyasında da son derece popüler bir motiftir.⁴² Özellikle Erken ve Ortaçağ İslam Dönemi mezar mimarisinde⁴³, tekstillerde, metallerde ve seramiklerde yoğun olarak kullanılmıştır.⁴⁴ Osmanlı döneminde ise tavus, cennet kuşu olarak saygı görmüş ve genellikle Âdem, Havva ve yılan ile birlikte cennetten kovulmaları sahnesinde resmedilmiştir.⁴⁵

Bir İslam inancına göre tavus, şeytana cennete girmesine ve Âdem ile Havva’nın yasaklı meyveyi yemelerine yardımcı olmuştur. Bundan dolayı tavus her zaman şeytanla özdeşleştirilmiştir. Bu inanışa göre şeytan, tavusa kendisini bir melek görünüşünde tanıtır ve cennete girebilmesi için kendisinden yardım ister. Bunun karşılığında tavusa üç farklı nimeti garanti eden üç sihirli formülü söz verir. Bunlar: sonsuz gençlik, hastalıklardan korunma ve sonsuza kadar cennete girebilmedir. Bunun üzerine tavus cennete girip Âdem’in yasaklı buğdayı yemesini sağlaması için Âdem’i yılanı gönderir. Bundan dolayıdır ki, bahsi geçen karakterler cennetten kovulmuşlardır.⁴⁶

Bir başka İslam geleneğinde Âdem ile Havva’nın cennetten kovulması olayından önce Şeytan Cennet’teki tüm meleklerden daha güzel olduğundan tüm hayvanlardan daha güzel olan tavus ile özdeşleştirilmişti ve bundan dolayı kendisi meleklerin tavusu - *Tawûs al-Malaika* - olarak adlandırılmaktaydı. Emevi Dönemi’nin ünlü teolog ve vaazcisi Hasan el-Basri (642-728)’ye göre bir cin olan İblis göklerin en alt bölümü ve dünyayı yönetmekteydi ve kendisi *Tawûs al-Malaika* olarak bilinmekteydi. Cinler dünyada ayaklandıklarında Tanrı onları ada ve dağlara sürmesi için bir grup melek gönderdi. İblis gururundan Âdem’in önünde secde etmediğinden Tanrı onu şeytana çevirdi.⁴⁷

Tavus aynı zamanda renkli görüntüsü ile çirkin ayakları ve korkunç sesi arasındaki çelişki nedeniyle insanların karanlık tarafını sembolize etmekte ve bu nedenle tavus uğursuz olaylarla ilişkilendirilmektedir. Tavus, kutsal güzelliğin-

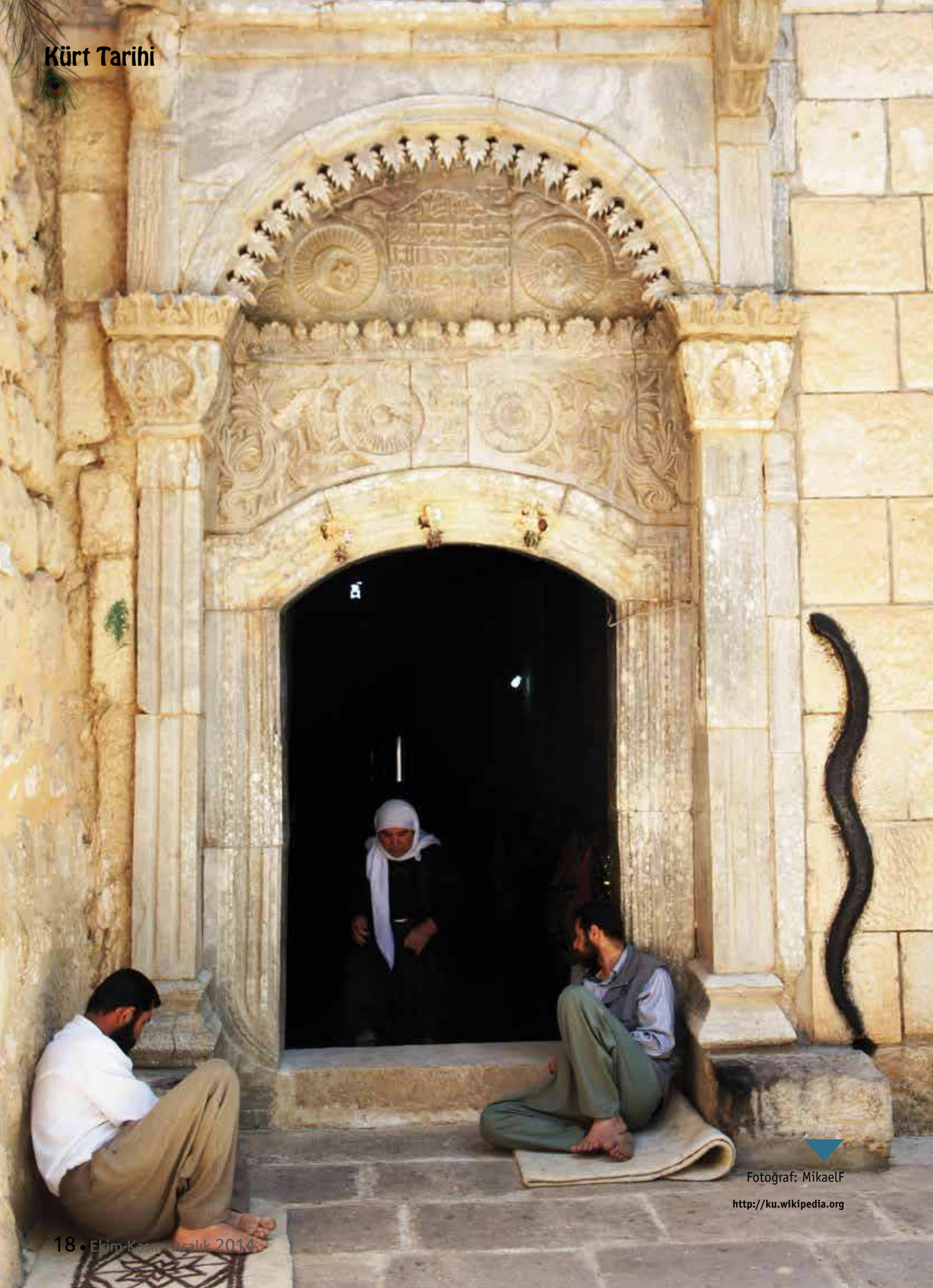
den dolayı çok gururlu olsa da cılız ve çirkin ayaklarından dolayı çok mutsuzdur. Örneğin, Ortaçağ İran Sufi şairi Fariduddin Attar tavusla ilgili olarak şunları söyler: “Herkes güzelliği için tavusu över fakat o çirkin ayaklarından dolayı utanç duymaktadır.”⁴⁸ Şair Nizami ise “Tavusu tüylerinin renginden ve uçuş tarzından dolayı değerlendirmeyin, onun kedi gibi çirkin bir sesi vardır” diye tanımlamaktadır.⁴⁹

Sonuç olarak, Êzidîler şeytani kendi kültlerinde çok önemli bir yere koyan tek dini grup olmamakla birlikte Êzidîlikte Melek Tavus zaman içinde diğer dinlerden farklı olarak çok belirgin bir şekilde saygı duyulan bir figür olmuş ve neredeyse Êzidîlik inancından olanları diğer inançtakilerden ayıran en belirgin sembol olmuştur. Şeytanın tavus şeklinde sunumu Êzidîlerin yanı sıra Sabîiler/Mandeanlar, Tahtacılar ve Dürziler gibi Ortadoğu’nun diğer pek çok heteredoks dini gruplarında da görülmektedir.⁵⁰ Bu sembol zaman içinde özellikle Êzidîlerin sancak adını verdikleri metalden yapılmış heykelciklerde şekil bulmasıyla somutlaşmış, Êzidîlerle eşleşmiştir. Bu İslamiyet öncesi kült, Ortaçağ’da Şeytan’ın itibarının kendisine yeniden kazandırılmasına yönelik Müslüman mistiklerin doktrinleriyle yeniden canlanmasıyla gelişmiştir. Bunun yanı sıra özellikle 13. yüzyıldan itibaren Müslümanların düzenli olarak Êzidîlere karşı yürüttüğü din değiştirme çabaları ve şeytana taptıkları gerekçeleri ile baskı ve zulüm görmeleri sonucu Melek Tavus figürü Êzidîler için kendilerini diğer dinlerden ayıran en ayırt edici faktör olmuştur.⁵¹ Êzidîler hem ehl-i kitap olmadıklarından, hem ibadet mekânlarında Melek Tavus sancağını göstermekten çekinmediklerinden ve hem de Şeyh ’Adî ve varisleri yoluyla Êzidîliğe eklenilen İslami unsurlara rağmen İslamiyeti reddettiklerinden Müslümanlarca İslamiyetten dönmüş olarak nitelendirildiler. Melek Tavus başta Laleş Vadisi’nde gerçekleştirilen seramoni ve ritüellerde kullanılmasının yanı sıra dini müzisyenler olarak kabul edilen Qewwallar Êzidî bölgelerini ziyaret edip onlara dinlerinin kurallarını aktarıp bağışlar topladıklarında bu sancakların önlerinde dua edip ilahiler okumaktaydılar.⁵² Bu gelenek günümüzde azalsa da hâlen Irak ve Suriye Kürt bölgelerinde yaşayan Êzidîler tarafından devam ettirilmektedir. ●

DR. BİRGÜL AÇIKYILDIZ ŞENGÜL
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

- * Bu makale *The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion*, Londra & New York: I.B. Tauris Publishers, 2010 adlı kitabın Melek Tavus bölümünün çevirisidir.
- 1 Melek Tavus'un şeytanı, kötülüğü, isyancı ruhu ve iblisi temsil ettiğini başta Êzîdîlerin komşuları olan Müslüman ve Hristiyanlar düşündüler, bu düşüncüyü yüzyıllar içinde yaydılar. Hatta Êzîdîlerin katledilmeleri için Müslümanlar fetvalar çıkardılar (Roger Lescot, *Les Enquêtes sur les Yezidis de Syrie et du Djebel Sindjâr*, Beirut, 1938, s. 121). Ardından bu fikrin yayılmasına 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında Ortadoğu'yu ziyaret eden Avrupalı seyyahlar, misyonerler ve devlet adamları yardımcı oldular.
 - 2 Bu yedi kutsal varlık Zerdüş inanç sisteminde de vardır. Zerdüşlük geleneğine göre Ahura Mazda, Amasha Spenta olarak adlandırılan altı kutsal yaratıcı ve kendisiyle birlikte bir yedili/heptad oluşturur. Bu konu için bkz., M. Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, London & Boston & Melbourne & Henley, 1979, s. 21.
 - 3 Sultan Êzî, Tawus Melek'ten sonraki ikinci en önemli figür olmakla birlikte bu figür hakkındaki bilgimiz oldukça sınırlıdır. Sultan Êzî Êzîdî panteonunda bazen Tanrı, bazen ise melek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, Lewiston & Queenston & Lampeter: Edwin Mellen Press, 1995, s. 95-96.
 - 4 Şeyh 'Adî tarihi bir kişilik olup 12. yüzyılda Êzîdî dinine reformlar getirdiğine inanılan ve günümüzde Êzîdîlik dininde Melek Tavus'tan sonra en çok saygı duyulan figürdür.
 - 5 Bu melekler Dardail, Cebrail, Azrail, İsrail, Nurail ve Şemnaî'dir. Kutsal kitap Kara Kitaba göre bu kutsal varlıklar, Êzîdî dini için önemli tarihi kişilerde vücut bulmuşlardır. Buna göre Şeyh Hasan-Dardail, Şeyh Ebu Bekir-Cebrail, Şeyh Şems-İsrail, Şeyh Fahrettin-Nurail, Sajadin-Ezrail ve Şeyh Nasreddin-Şemnaî'le eş görülmektedir (John Guest, *Survival among the Kurds: A History of Yezidis*, Londra & New York: Kegan Paul International, 1993, s. 210).
 - 6 Tammuz (Dumuzi/Adonis) ölen ve ilkbaharda yeniden doğan bitkiler dünyasının tanrılarının ön örneği ve pek çok sayıda olan toprak tanrılarının birisi olup zaman içinde en önemlisi olarak ön plana çıkmıştır. S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları*, Ankara, 1993, s. 21. İhtar/İnanna ona aşık olup ölümüne neden olmuştur. Tammuz'un ölümü üzerine İhtar çok ağlamış ve bu daha sonra bir geleneğe dönüşmüş böylece her yıl hasat zamanında düzenlenen bir seremoni ile Tammuz'un ölümüne ağlanmaktadır. Bu seremoni İran Kürtleri tarafından 20. yüzyıl başında hâlen performe edilmekteydi. Bkz. H. Frankfort, "A Tammuz Ritual in Kurdistan", *Iraq* 1 (1934), s. 137-45.
 - 7 Isya Joseph, *Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidis*, Boston: Gorham Press, 1919, s. 149.
 - 8 G. P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Kurdistan* I, Londra, 1852, s. 127.
 - 9 Boyce, *Zoroastrians*, s. 9, 20.
 - 10 Beşinci yüzyılda Kolblu Eznik tarafından yazılan Ermenice el yazmasında bulunan bu bilgi Kreyenbroek tarafından atfedilmiştir. Bkz. Kreyenbroek, *Yezidism*, s. 60, d. 123.
 - 11 Kreyenbroek, *Yezidism*, s. 60.
 - 12 Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıkıldız, *The Yezidis*, s. 41-42.
 - 13 E. W. Lane, *Arabian Society in the Middle Ages*, Londra, 1987, s. 30. 'Biz melekler Adem'e secde edin dediğimizde bir cin olan İblis hariç tüm melekler secde ettiler', Kuran: xviii, 48, Bu, Lane, *Arabian Society*, s. 30'dan alıntılanmıştır.
 - 14 Bu bilgi 16 Nisan 2002 tarihinde Laleş'te görüşüğüm dini lider Baba Şeyh'tan alınmıştır. Ayrıca Êzîdîlik dininde yasaklar için bkz. Açıkıldız, *The Yezidis*, s. 112-13; Kreyenbroek, *Yezidism*, s. 148.
 - 15 Kitêb-i Cilwê, 4. bölüm. Bkz. Guest, *Among the Kurds*, s. 210.
 - 16 Bu Êzîdîlikte şeytan inancı ile ilgili olarak farklı bölgelerde Êzîdîlerle yaptığım görüşmelerde Êzîdîlerin ortak bir dille aktardıkları yorumdur.
 - 17 E. B. Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise. Narrative of a Journey from Constantinople through Kurdistan to Baghdad, 1907-1909*, St Helier & Amsterdam, 1926, d. 2; S. B. Yalkut, *Melek Tavus'un Halkı Yezidiler*, İstanbul, 2001, s. 45.
 - 18 Bu bilgi seyahatlerim sırasında Êzîdîlerden derlenmiştir.
 - 19 Al-Makkî, *Qût al-qulûb*, I: 495. Bu bilgi J. M. Awn, *Satan's Tragedy and Redemption: Iblis in Sufi Psychology*, Leiden, 1983, s. 70'ten alıntılanmıştır.
 - 20 Asatrian & Arakelova, "Malak-Tawûs", s. 31-32.
 - 21 Bois, "Les Yézidis essai historique", s. 204.
 - 22 Lescot, *Les Enquête*, s. 52.
 - 23 A. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul, 2004, s. 210; W. Swartz, *İbn al-Jawsi's kitâb al-quşşâş wa'l-mudhakkirin*, Beirut, 1971, s. 211. Bu bilgi Asatrian & Arakelova, "Malak-Tawûs", s. 31'den alıntılanmıştır.
 - 24 W. M. Watt, *Islam and the Integration of Society*, Londra, 1961, s. 172.
 - 25 Farid Atar, *The Conference of the Birds*, Londra, 2011, s. 182.
 - 26 Bois, "Les Yézidis essai historique", s. 204-205.
 - 27 L. Jung, "Fallen Angels in Jewish, Christian and Mohammedan Literature. A Study in Comparative Folklore", *The Jewish Quarterly Review* 16 (1925), s. 45. Yahudilikte Şeytan'ın çeşitli isimleri vardır: Bunlardan bazıları: Ölüme meleği, Samael ve Ashmedai.
 - 28 Ehl-i Haklar aynı zamanda Yaresan ve Kakailer olarak da bilinmektedirler. Şii İslam'ın marjinalleşmiş bir grubudur ve İmam Ali'ye inanırlar. İmam Ali'nin kutsal bir varlık, soyundan gelenlerin ise imam olduklarına inanırlar. Bkz. M.R. Hamzeh, *The Yaresan: A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community*, Berlin, 1990.
 - 29 Kreyenbroek, *Yezidism*, s. 54-55.
 - 30 M. Siouffi, "Les Traditions des Yézidis", F. Nau & J. Tinkdj, 'Recueil de textes', s. 248.
 - 31 J. Chevalier & A. Gheerbrant, "Paon", *Dictionnaire des symboles*, Paris, 1974, s. 352-53.
 - 32 C. E. Jackson, *Peacock*, London, 2006, s. 88-89.
 - 33 K. Erdmann, *Der Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden*, Berlin, 1943, fig. 44; F. S. Kleiner & C. J. Mamiya, *Gardener's Art Through the Ages*, Orlando, 2001, s. 39; Fr. Sarre, *Die Kunst des Alten Persien*, Berlin, 1922, fig. 103.
 - 34 C. J. Brunner, "Sasanian Seals in the Moore Collection: Motive and Meaning in Some Popular Subjects", *Metropolitan Museum Journal* 14 (1979), s. 34.
 - 35 Jackson, *Peacocok*, s. 92.
 - 36 F. Viré & E. Bear, "Tawûs, Tâûs", *EI* (CD-ROM Edition, 2005), s. 1.
 - 37 E. Parman, "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnaltı Armağan*, Ankara, 1993, s. 388.
 - 38 MS 6. yüzyıla tarihlenen Ravenna Saint Applinare Nuovo Kilisesi'nin atlar paneli, Berlin'de Bode Müzesi'nde bulunan ve yine MS 6. yüzyıla tarihlenen bir mermer korkuluk, Pavia Müzesi'nde bulunan ve MS 8. yüzyıla tarihlenen bir lahit, Venedik'te Torcello Adası'nda bulunan MS 11. yüzyıla tarihlenen Santa Maria Assunta Kilisesi'nin ikonostas paneli Bizans sanatında tavus kompozisyonunun uygulandığı pek çok örnekten birkaçıdır.
 - 39 Jackson, *Peacock*, s. 92-93; N. Christie, *From Constantine to Charlemagne: An Archaeology of Italy AD 300-800*, Aldershot & Burlington, 2006, s. 12.
 - 40 T'anatavank' Siounie Kilisesi (1273-79)'nin kubbe kasnağında kutsal sudan içen iki tavus kuşu tasviri söz konusudur. Bir başka tavus kuşu ise Katolik Surb Gelard Kilisesi (1215)'nin duvarında cepheden verilmiştir. Bkz. P. Donabédian & J. M., Thierry, *Civilisation et art arméniens*, Paris, 1987, s. 250.
 - 41 Donabédian & Thierry, *Civilisation et art arméniens*, s. 262.
 - 42 İslam dünyasında tavus kuşunun ikonografisi ile ilgili önemli çalışmalar için bkz: A. Daneshvari, *Medieval Tomb Towers of Iran: An Iconographical Study*, Lexington, 1986, s. 48; A. Daneshvari, "A Preliminary Study of the Iconography of the Peacock in Medieval Islam", Robert Hillanbrand (der.), *The Art of the Saljuks in Iran and Anatolia*, Edinburgh, 1994, s. 192; N. Green, "Ostrich Eggs and Peacock Feathers: Sacred Objects as Cultural Exchange between Christianity and Islam", *Al-Masâq* 18 (2006), s. 56; F. Viré & E. Baer, "Tawûs, Tâ'ûs", *EI* (CD-ROM edition), s. 1-3.
 - 43 Mezar mimarisinde tavus motifinin işlendiği bilinen en iyi örnek İran'daki 1067-68 yıllarına tarihlenen Harakan Türbesi'dir.
 - 44 Daneshvari, *Medieval Tomb Towers of Iran*, s. 47-50.
 - 45 Âdem ve Havva'nın Cennetten kovulmaları sahnesi birçok Osmanlı minyatürünü süsleyen konu olmuştur. Bunlardan bazıları: Nişaburi, *Kıssa-ı Enbiye*, TSMKİ B.250, 36a, ca. 157; Fuzuli, *Hadikatü's Süella*, TIEM 1967, 19b, ca. 159; Kalender Paşa, *Falname*, 1614-16, TSM H. 1703, fol. 7b. Ayrıca bkz. S. Bağcı & F. Çağman & G. Renda & Z. Tanındı, *Ottoman Painting*, Ankara, 2006, s. 196-97.
 - 46 M. J. Yâhaqqî, *Farhang-e asâdir va ešârât-e dâstânî dar adabiyât-e fârsî*, Tahrân, 1369/1991, s. 292-93, bu Asatrian & Arakelova, "Malak-Tawûs", s. 27'den alıntılanmıştır.
 - 47 Lane, *Arabian Society*, s. 31-32.
 - 48 Farid-ud-dîn 'Attar, *Le Langage des Oiseaux*, Paris, 1996, s. 57.
 - 49 V. Dastgardi (der.), Sharafe-nâma, Tahrân, 1936, s. 256, bu alıntı Daneshvari, *Medieval Tomb Towers of Iran*, s. 51'den yapılmıştır.
 - 50 Bois, "Les Yézidis essai historique", s. 205; Lescot, *Enquêtes*, s. 50.
 - 51 Êzîdî tarihinde bilinen ilk toplu ölümler Zengi Atabegi Bedreddin Lu'lu tarafından 1254-5 tarihinde Şeyhan'a düzenlenen akınlar sonucunda olmuştur (Lescot, *Les Enquêtes*, s. 102) ve bu günümüze kadar devam etmiştir.
 - 52 Qewallar *Tawûsgerrân* adı verilen Tavus Melek sancağıyla kutsal atfedilen enstrümanları olan def, davul ve zurna eşliğinde Êzîdî bölgelerini dolaşarak ilahiler söyler ve dinleri ile ilgili bilgiler aktarırlar. Böylece Êzîdîliğin birbirinden uzakta yaşayan Êzîdîler arasında canlı tutulmasını sağlamaktadırlar.

Fotoğraf: MikaelF

<http://ku.wikipedia.org>